

FILOZOFICKÉ ASPEKTY SKÚMANIA KATEGÓRIE SLOBODY

FRANTIŠEK MIHINA, Katedra marxisticko-leninskej filozofie FF UPJŠ, Prešov

„Byť radikálnym znamená ísť na koreň vecí. No pre človeka je koreňom sám človek. ... Kritika náboženstva sa končí poučením, že človek je najvyššou podstatou pre človeka, teda kategorickým imperatívom zvrhnúť všetky vzťahy, v ktorých je človek poníženou, ztročenou, opustenou, opovrhnutou bytosťou.“

K. Marx — F. Engels

Marxistická filozofia vznikla ako teória revolučnej aktivity, ako prepracovaný a vedecky podložený návod k *praktickej* premene sveta a vo vzťahu k problémom človeka ako návod k radikálnemu riešeniu všeobecných i konkrétnych otázok, ktoré sú so životom človeka a jeho vývojom vnútorne späté.

V skutočnosti je to *len* táto filozofia, ktorá chce zmeniť svet, či byť nástrojom premeny ľudského sveta. Preto ho (svet prírodný a sociálny) nielen vysvetľuje, ale môže ho zmeniť preto, že ho správne vysvetľuje a že sa stala programom tých, ktorí v starom, neľudskom svete odmietli žiť. Najmä však preto, že ich kategorické *nie* starému svetu, jeho ideám a spôsobu života nie je len gestom či želaním, ale súčasne v súlade s objektívnou nevyhnutnosťou a zákonitosťou dejín. V tomto zmysle je marxisticko-leninská filozofia (ako koncepcia *oslobodenia* človeka) *bojovným* revolučno-praktickým humanizmom. Vychádza zo skutočných ľudských individuí ako sociálnych bytostí, reflektuje ich mnohostranné vzťahy k sociálnej realite. Človek je cieľom jej úsilia, je skutočne ústrednou kategóriou tejto filozofie, ktorá sa preto vedome a zámerne obracia proti všetkým pomeroch, ktoré ho ponížujú a fakticky zbavujú ľudskosti tým, že ho redukuje na niektorý z jeho rozmerov. Jej program je „skromný“ — nechce vytvoriť nadčloveka, nevzdvihuje jednotlivca alebo niekoľkých tým, že ponízuje ostatných, z človeka chce urobiť *človeka*, neľudské pomery nahrádza ľudskými. Pre marxisticko-leninskú filozofiu človek nie je len ústrednou kategóriou filozofických traktátov, ale jej program transformovaný a konkretizovaný v politike a ideológii robotníckej triedy a jej revolučného predvoja zabezpečuje uskutočňovanie praktických podmienok harmonického života človeka v socialistickej spoločnosti. V tomto zmysle je *filozofiou človeka* par excellence. Človek je tak považovaný nielen za cieľ a najvyššiu hodnotu, ale v *reálnom* vzťahu k spoločnosti nadobúda práve tieto kvality. Na tom nemôže zmeniť nič ani to, že v súčasnosti existujú aj v socialistickej spoločnosti určité hranice, ktoré nedovoľujú v plnom

rozsahu uskutočniť to, čo bude možné až o niekoľko desaťročí. Sú to však hranice pohyblivé, ktorých posun je v silách a možnostiach dejinotvornej aktivity, opierajúcej sa o podmienky a predpoklady dosiahnuté už doterajším vývojom reálneho socializmu.

Problém slobody je ohniskom filozofických teórií či koncepcií človeka. Slobodný či neslobodný môže byť len človek, jeho konanie a myslenie. Sloboda, nie súcno vznášajúce sa kdesi v transcendentne, nie je ukrytá vo vesmíre. Jej filozofické skúmanie predpokladá určitú predstavu o človeku, ktorý však žije v určitých podmienkach danej sociálnej reality. A preto filozofický prístup k skúmaniu človeka a slobody človeka nevyhnutne začína poukázaním na charakter spoločnosti, v ktorej sa realizujú (alebo nerealizujú) jeho možnosti, ktorá popiera alebo vyzdvihuje jeho ľudskosť, ktorá je predpokladom jeho slobody alebo neslobody.

Idea slobody človeka nevznikla ako plod intelektuálnej kontemplácie filozofov a nevznikla dnes, ale v skutočne dávnej minulosti. Neobjavila sa preto, že človek „okrem iného“ chcel byť slobodný, ale uzrela svetlo sveta najmä preto, že bol neslobodný, že bol gníavený neľudskými pomermi, v ktorých bol nútený žiť alebo (až príliš často a príliš dlho) živoriť. A trvalo viac ako dva a pol tisícročia, než sa ideál slobody mohol uskutočniť v reálnych pomeroch života pracujúcich, resp. než sa mohli začať vytvárať reálne podmienky pre takýto život.

V predsociálnej spoločnosti sloboda *vždy* patrila len nemnohým. G. W. F. Hegel vo svojich *Dejinách filozofie* v tomto zmysle správne hovorí, že „v oriente je slobodný len jedinec, despota, v Grécku sú slobodní len niektorí“, ale myli sa, keď sa nazdáva, že „v germánskom svete platí, že sú všetci slobodní, že človek je slobodný ako človek“. (1, s. 113) A skutočne hlboký filozofický ponor Hegel uskutočňuje aj vtedy, keď konštatuje, že „k slobode jedného patrí, aby aj druhí boli slobodní“. (1, s. 113) Niet nijakej slobody tam, kde sa sloboda jedného vykupuje neslobodou druhého. Ale práve preto Hegel „germánsky človek“ nebol a nemohol byť principiálne oveľa slobodnejší ako antický otrok, feudálny poddaný či človek despotie v Oriente. Nie je skutočne dôležité, akým spôsobom sa „dokazuje“ nevyhnutnosť neslobody. Ak antickému otrokovi sloboda genericky neprislúcha, pretože je len „hovoriacim nástrojom“ (Aristoteles), potom sa neskôr v ďalších triedno-antagonistických spoločenských formáciách nachádzajú iné „argumenty“. A preto ani neprekvapuje, že proti „partikulárnej slobode“ v Grécku mohol napr. Epiktétos, bývalý otrok, hlásať „pasívnej rezistencie“ otrokov voči otrokárom a vládnúcim sociálnym pomerom pred takmer dvoma tisícročiami postaviť len svoju koncepciu slobody ako vnútornej, duchovnej nezávislosti človeka, čo však v skutočnosti nebolo ničím iným ako hlásaním pokory a zmierenia sa s postavením otroka, fikciou slobody, rovnajúcou sa *úniku* z reality. Nepochopil, ale pochopiť ani nemohol, že práve tým aj sám zostal otrokom. Po mnohých neúspešných

vystúpeniach otrokov proti otrokárom zostal Epiktetovi len ideál slobody, ktorý bol výrazom reálnych možností účinného boja proti otrokárom starého a nového letopočtu alebo skôr ich abstraktným ideovým protikladom. Striedali sa historické epochy a s nimi aj jednotlivé formy vykorisťovania, sloboda „existovala“ len v podobe svojho obmedzeného, abstraktného ideálu, nesloboda bola pevne zakotvená a zostávala v reálnom živote. A nemohlo tomu byť inak, pretože „ľudia sa vždy oslobodili natoľko, nakoľko im to dovoľoval a prikazoval nie ich ideál človeka, ale existujúce výrobné sily“. (2, s. 443) *Zostávali neslobodní, pretože neslobodná bola celá spoločnosť.* V otrokárskej, feudálnej i buržoáznej spoločnosti existovala a existuje iba „sloboda pre niektorých (Heglova „partikulárna sloboda“), otrokárov vo vzťahu k otrokom, feudálov voči poddaným, buržoázie vo vzťahu k proletariátu a vždy vykorisťujúcich voči vykorisťovaným. Tento vzťah (pretože sloboda má práve taký charakter) vyjadrili Marx s Engelsom takto: „Existovala osobná sloboda len pre indivíduá, ktoré vyrástli v pomeroch vládnucej triedy a len potiaľ, pokiaľ to boli príslušníci tejto triedy.“ (3, s. 70) Je zrejmé, že takáto sloboda je vždy neslobodou pre druhých, že možnosti „slobodného“ sú úmerné tomu, ako neslobodný je ten, ktorého prácou sa vykupuje sloboda prvého. Miera slobody bola mierou využitia okolností, ktoré charakterizovali podmienky existencie daného systému vzťahov v rámci určitého výrobného spôsobu, spoločensko-ekonomickej formácie. „Toto právo — pokračujú Marx s Engelsom v *Nemeckej ideológii* — môcť sa v rámci určitých podmienok nerušene tešiť z náhodnosti, nazývalo sa doteraz osobnou slobodou.“ (3, s. 71)

Z historického hľadiska miera neslobody sa so striedajúcimi spoločensko-ekonomickými formáciami stupňuje a kulminuje v buržoáznej spoločnosti, aj keď sa zdá, že je tomu naopak, že striedanie sa jednotlivých formácií prináša vždy aj väčšiu mieru slobody. Sloboda sa však nemeria kvantitou, ona je určitou *kvalitou*, ktorá charakterizuje podmienky existencie človeka v danom systéme sociálnych vzťahov. Len „v predstave sú preto indivíduá za panstva buržoázie — hovoria Marx s Engelsom — slobodnejšie než predtým, lebo ich životné podmienky sú pre ne náhodné, v skutočnosti sú, prirodzene, neslobodnejšie, pretože sú viac podriadené vecnej moci“. (3, s. 72) I Hegel podľahol ilúzii, že v priebehu dejín narastá miera realizovanej slobody do takej miery, že „germánsky človek“ je vraj slobodný ako človek, že v tomto období uplatnenia kapitalistických vzťahov vo výrobe nastala etapa slobodného života indivídua. Hegel predbehol skutočné dejiny, v jeho dobe, ale najmä v kapitalistickej spoločnosti sa idea slobody nemohla uskutočniť v reálnom živote indivíduí a spoločnosti.

Je potrebné povedať, že súčasne môžeme práve v tejto (kapitalistickej) spoločnosti sledovať aj proces, ktorý v konečnom dôsledku vedie k odstráneniu neslobody, k nastoľovaniu takých pomerov, v ktorých nesloboda v princípe nebude možná, v ktorých nesloboda nebude princí-

pom existencie jedných a podmienkou slobody druhých. Súvisí to s uvedomovaním sa proletariátu ako proletariátu, s rastom triedneho uvedomenia tých, ktorí boli v rámci buržoáznej spoločnosti celým systémom jej vnútorných vzťahov odsúdení k neslobode. „Protirečenie medzi osobnosťou jednotlivého proletára a jeho životnou podmienkou, prácou, ktorá mu bola nanútená, stáva sa jemu samému zjavným...“ (3, s. 73), čo už bezprostredne súvisí s tým, že ak sa chcú proletári osobne uplatniť, musia „zrušiť doterajšie podmienky svojej vlastnej existencie, ktorá je zároveň podmienkou existencie celej doterajšej spoločnosti“. (3, s. 73) A ako zrušiť protirečenie medzi proletármi a ich životnými podmienkami alebo odstrániť podmienky, v ktorých je človek len vlastníkom svojej schopnosti pracovať a výsledky jeho práce si privlastňuje druhý — to ukazuje marxisticko-leninská teória socialistickej revolúcie. Po prvý raz v dejinách sa tento akt uskutočnil pred šesťdesiatimi rokmi vo Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii v Rusku. Predtým však museli vzniknúť vhodné historické okolnosti, ktoré podmieňovali úspech revolučného vystúpenia tých, ktorí žili v stále sa prehľbujúcom triednom útlaku. Oslobodiť spoločnosť a konkrétneho človeka v nej znamená tento útlak odstrániť a tak vytvoriť vlastné predpoklady k postupnému oslobodeniu človeka. V. I. Lenin dôsledne vychádzal z reálnych možností, uvedomoval si, že „podriadenie indivíduí určitým triedam nemožno odstrániť, kým sa nevytvorí trieda, ktorá nebude musieť proti vládnucej triede presadzovať svoj osobitný triedny záujem“. (3, s. 72)

Problém slobody ako jeden z najdôležitejších rozmerov ľudskej existencie, ľudského konania i vedomia patrí a patril k ústredným otázkam filozofického skúmania. Môžeme skutočne súhlasiť s mnohými tvrdeniami, podľa ktorých v súčasnej dobe neexistuje dôležitejšia otázka, ako je otázka *podstaty* slobody. Kým však *idea* slobody zaujíma v horizonte spoločenského i individuálneho vedomia popredné miesto, reálna sloboda sa uskutočňuje *len* v socialistickej spoločnosti v takej miere, v akej realizuje svoje vlastné ciele. Nádejí na budovanie slobodnej spoločnosti bolo v minulosti dosť. Najmä po výzvach Veľkej francúzskej revolúcie k nastoleniu „Slobody“, „Rovnosti“ a „Bratstva“ alebo (presnejšie) najmä potom, keď sa ukázalo, že táto revolúcia nemohla priniesť ani slobodu, ani rovnosť a už vonkoncom nie bratstvo. Časom sa „bratstvo“ zadusilo v kapitalistickom konkurenčnom boji, „rovnosť“ bola obetovaná vykorisťovaniu a vznešená myšlienka slobody sa redukovala na bezohľadnú honbu za ziskom. (4, s. 9) Sloboda naďalej ostávala len v podobe ideálu, jej koncepcie a princípy boli odrazom a vyjadrením reálneho boja proti neslobode, boli však súčasne zrkadlom pomerov a stupňa postupného dozrievania k počiatku rozhodujúceho zápasu o nastolenie skutočnej slobody.

Romantický (nereálny, nepravdivý) pohľad na podmienky života konkrétnych indivíduí i spoločnosti dokázal len konštatovať, že človek stojaci kedysi v centre sveta a sám seba považujúci za „zmysel“ dejín,

„mieru všetkých vecí“ a pod. začína sa postupne strácať v odcudzenom svete inštitucionalizovanej sociálnej štruktúry, v stále anonymnejšom svete techniky a zložitých výrobných zariadení, stráca seba samého tou mierou, akou sa stáva súčasťou vonkajšieho sveta. A práve to sú charakteristické znaky konštituujucej sa buržoáznej spoločnosti, systému jej vnútorného usporiadania a vzťahov, ktoré sa v nej utvárajú a ktoré „spôsobujú“, že sa človek „ocitá akoby v naruby obrátenom svete, kde veci v sebe zosobňujú vzťahy ľudí, kde vlastné výtvary rúk robotníka stávajú sa odcudzenou silou, ktorá ho utlačuje; človek je stratený, potlačený, ale tiež protestuje, povstáva proti beztvárým kyklopom, ktorí disponujú jeho prácou, jeho životom, jeho osudom“. (5, s. 167)

Najprepracovanejšiu predmarxistickú koncepciu slobody formuloval nemecký idealistický filozof G. W. F. Hegel, vrcholný predstaviteľ nemeckej klasickej filozofie. Postupuje však práve obrátene. Predstavoval si, že najprv existoval pojem slobody, ktorý sa postupne uplatňoval v ľudských dejinách a dejiny akoby vždy kráčali za ideálom slobody. Hegel akcentoval *vedomie* slobody, nie jej reálne uplatňovanie sa v konkrétnych podmienkach ľudského života. Heglovo „každý človek je slobodný“ sa vzťahuje len na oblasť myslenia, ducha, cogito, kde sú „prekonané“ všetky sociálne rozpory a antagonizmy reálneho života. Hegel by však nebol vrcholným predstaviteľom raného buržoázneho filozofického myslenia, keby súčasne nechápal slobodu osobnosti tiež ako slobodu *vlastníctva*, pretože práve v ňom, vo vlastníctve a majetku sa vraj človek prejavuje ako človek, ako osobnosť a v ňom uplatňuje svoju vôľu. Vidí však zároveň, že vlastníctvo je antipódom nevlastníctva, slobodní vo vlastníctve a majetku sú protikladom nemajetných a teda neslobodných. V tejto súvislosti ukazuje ako príklad odcudzenia „nemožnosť vlastniť“, „neslobodu ovládať vlastníctvo“. Správne pochopil, že princíp vlastníctva ako základ sociálneho usporiadania implikuje „slobodu“ jedných a neslobodu druhých, súčasne však túto nerovnosť považuje za „raz navždy danú“. Kládie tak sám úzke hranice svojmu humanizmu, humanizmu, ktorý neprekračuje hranice buržoázneho filozofického myslenia.

Podobne ako Hegel postupovali mnohí predstavitelia buržoáznej filozofie, ak máme na mysli obmedzenosť ich koncepcií humanizmu a slobody človeka, od extrémneho postoja v akceptovaní totálnej neslobody ako metafyzického princípu vzťahujúceho sa rovnako na všetkých členov spoločnosti u A. Schopenhauera až po koncepcie „odsúdenia k slobode“ v existencializme v medzivojnovom období. Pre všetky je charakteristické nepochopenie skutočnej povahy a podstaty slobody. Existuje toľko buržoázných koncepcií slobody, že aj dnes vo vzťahu k nim platí onen známy výrok Bismarcka z roku 1884: „sloboda — to je prázdny pojem“. Je to skutočne prázdny pojem tam, kde niet reálnej slobody, kde niet slobodných ľudí. Buržoázne koncepcie slobody si však vo svojom príspevku neklademe za úlohu analyzovať.

Marxisticko-leninská koncepcia slobody nie je jednou z mnohých,

ale jedinou skutočne vedeckou teóriou a projektom jej postupného uplatňovania v ľudskom živote. Je súčasťou celého komplexu marxistickej sociálnej filozofie a všetkých jej otázok, s ktorými je spojená mnohými vnútornými väzbami.

Ľudský život sa nerealizuje mimo a vedľa sociálno-prírodných determinácií. Naopak, individuálna činnosť sa uskutočňuje len v podmienkach existencie sociálnej reality, ktorá nie je ani len súhrnom jednotlivcov, ani abstraktnou entitou vládnucou nad ľuďmi. „Len v spoločenstve s inými získava každé individuum prostriedky, ako všestranne rozvinúť svoje vlohy“ (3, s. 70) — hovoria Marx s Engelsom v *Nemeckej ideológii*. Nejde však o akékoľvek „spoločenstvo“ ľudí. „Zdanlivé spoločenstvo, do ktorého sa individua doteraz združovali, vždy sa voči nim osamostatňovalo a keďže to bolo združenie jednej triedy proti druhej, bolo to pre ovládanú triedu nielen celkom iluzórne spoločenstvo, ale i nové puto. V skutočnom spoločenstve dosahujú individua vo svojom združení a prostredníctvom tohto združenia zároveň i svoju slobodu.“ (3, s. 70—71) Takýmto spoločenstvom je až „spoločenstvo revolučných proletárov“ (Marx), realizujúce sa v socialistickej spoločnosti. Všetky ostatné spoločenstvá (nezávisle od toho, o ktorú spoločensko-ekonomickú formáciu ide) boli len „zdanlivými spoločenstvami“. Z uvedeného vyplýva, že prvou podmienkou slobody je nastolenie tohto „revolučného spoločenstva proletárov“ a až v ňom je možné ideál slobody „odstrániť“ tým, že sa stane normou života spoločnosti, že sa v spoločenskom živote realizuje vo forme existujúcich vzťahov a v celom spôsobe života. Preto všetky predsocialistické koncepcie slobody *museli* byť nevyhnutne jednostranné, museli sa vždy viazať na jedných proti druhým, vzťahovali sa na jednu triedu len preto, že sloboda príslušníkov vládnucej triedy bola vždy podmienená neslobodou členov triedy druhej. Platí to i v súčasnej buržoáznej spoločnosti, kde trvajú podmienky, v ktorých je možná len „partikulárna sloboda“, sloboda niekolkých.¹ Elementárnym predpokladom slobody je tak odstránenie súkromného vlastníctva, ktoré — ak sa stane princípom sociálneho usporiadania — ako svoj vlastný predpoklad obsahuje neslobodu tých, ktorí dávajú svojou prácou do chodu výrobné prostriedky.

Určitý stupeň rozvoja sociálneho organizmu, nastolenie skutočného

---

¹ V tejto súvislosti sa výstižne vyjadruje už citovaný sovietsky filozof K. Gogsadze: Kapitalisti a ich ideológovia, keď nás kritizujú, radi sa zahrávajú a špekulujú so slobodou. Všetko, čo vidíme, vydávajú za výsledok tej slobody, ktorú sami idealizujú a propagujú. Je to sloboda konkurencie a obohacovania sa jedných na úkor druhých a ich zbedačovania. Táto „sloboda“ zabezpečila, pravda, úspech vo výrobnej sfére, avšak sama výrobu a jej výsledky obrátila proti človeku. Tak došlo k tomu, že ten, ktorý je tým najcennejším na svete — človek — stratil akúkoľvek hodnotu okrem spotrebnej. Úspechy vo výrobe sa zabezpečujú dokaličením, fyzickým a morálnym mrzачením človeka. Všetomže sa propaguje hrubá sila, násilie, morálny a duchovný úpadok, nízke city...

spoločenstva ľudí na základe nových výrobných vzťahov, ktoré sa prejavujú vo všetkých sférach spoločenského života ako predpoklad vytvorenia slobodnej spoločnosti súčasne potvrdzuje, že hovoriť o slobode mimo socialistickej spoločnosti vždy znamená abstrahovať od jej skutočnej realizácie, od jej aktualizácie v praktickom živote (mimo ktorého nemá zmysel o slobode hovoriť). Človek je sociálno-prírodnou bytosťou, len vo vzťahu k sociálno-prírodnej skutočnosti sa realizuje ako človek. Sloboda preto nemôže byť chápaná ako absolútna lubovôľa individuálnej osobnosti v podobe ničím nepodmieneného konania. Predovšetkým preto nie, že ľudské konanie je mnohostranne determinované ako predmetno-zmyslové bytie človeka, uskutočňujúce sa v určitých reálnych podmienkach. Človek — Robinson je neuskutočniteľná fikcia a aj to vyčlenená len z poľa sociálnych determinácií, pričom o to viac podriadená limitujúcim faktorom prírodného sveta.

Odmietame aj *negativistické* koncepcie slobody, ktorých podstatou je: sloboda od všetkého vonkajšieho, možnosť postaviť sa „mimo“, povedať „nie“, sloboda ako popretie, odmietnutie. Táto koncepcia je koncepciou ústupu, porážky, pasivity v spoločnosti, v ktorej nastoliť reálnu slobodu nie je možné, pretože by najprv musela byť odstránená sama táto spoločnosť. Skutočná sloboda nie je slobodou „od“ čohokoľvek, je slobodou „k“ tvorivému činu, k uplatneniu vlastnej ľudskej podstaty. K. Marx v tejto súvislosti hovoril, že človek je „slobodný nie prostredníctvom negatívnej sily vyhnúť sa tomu či onomu, ale prostredníctvom pozitívnej moci uplatniť svoju pravú individualitu“. (6, s. 151) To preto, že dejiny nie sú od človeka nezávislým procesom, nejdú mimo ľudí a bez ich príspevia, len človek ich aktívne tvorí. „*Dejiny* nerobia nič, nemajú *nijaké* nesmierne bohatstvo, nevybojujú *nijaké* boje! To všetko robí, má a prebojuje *človek*, skutočný, živý človek... dejiny nie sú *ničím* iným ako činnosťou človeka, ktorý sleduje *svoje* ciele“ (6, s. 111) — hovorí Engels. Sloboda sa uskutočňuje ako kvalita tohto tvorivého ľudského činu pri tvorbe vlastných dejín, neexistuje ako samostatná entita, ani v podobe svetu transcendentného pojmu, ku ktorému svet smeruje, ani v podobe čohosi, čo možno „nájsť“ tu či „stratiť“ tam. Slobodu preto nechápeme ako nezávislosť človeka od objektívnej nevyhnutnosti dejín, naopak, sloboda vyjadruje mieru možností a schopností človeka konať v súlade s poznanou zákonitosťou prírody i sociálneho sveta. V polemike s Dühringom Engels formuluje svoju známu výpoveď: „Slobodou nie je vysnívaná nezávislosť od zákonov prírody, ale poznanie týchto zákonov a tým aj možnosť využiť ich tak, aby plánovite pôsobili na určité ciele. ... Slobodná vôľa znamená teda jednoducho schopnosť rozhodovať sa so znalosťou vecí. ... Sloboda je teda z poznania prírodných nevyhnutností vychádzajúca vláda nad nami samými a nad vonkajšou prírodou, čiže je nevyhnutne produktom historického vývinu.“ (7, s. 94) Ten však už dospel k vytvoreniu reálnych podmienok pre nastolenie slobodnej spoločnosti. „Spoločnosť sa, prirodzene, nemôže oslo-

bodiť, ak neoslobodí každého jednotlivého človeka.“ (7, s. 247) A to je možné len vtedy, ak nastane „prevrat v starom spôsobe výroby“ a zmizne „stará deľba práce“.

Hlavným cieľom spoločenského rozvoja v súlade s marxizmom-leninizmom nie je ani sebauvedomovanie, ba ani idea slobody, ale človek sám, „rozvoj ľudských síl, ktorý je sám sebe účelom, pravou ríšou slobody“ (8, s. 373) — hovorí vo svojom fundamentálnom diele *Kapitál* K. Marx. Sloboda vyjadruje mieru možností a schopností človeka konať v mene seba samého v súlade s historickou nevyhnutnosťou. Je obsiahnutá len v konaní ľudí, ktoré samé je determinované prírodne i sociálne. Jej mierou je počet ľudí, ktorí majú možnosť využiť schopnosť uvedomele a aktívne sa podieľať na tvorivom procese realizácie spoločenského pokroku. V. I. Lenin v tejto súvislosti píše: „Úmerne s rozširovaním a prehĺbovaním historickej tvorivej sily musí vyrastať aj veľkosť tej masy obyvateľstva, ktorá je uvedomelým historickým činiteľom“ (9, s. 519) a koná vedome a aktívne v záujme nastolenia či upevnenia sociálno-ekonomického poriadku, v ktorom sa nebude hovoriť o slobode, ale v ktorom sloboda bude princípom existencie ľudí, v ktorom nebude sloboda jedného podmienená neslobodou druhého, v ktorom sloboda „niekoľkých“, „partikulárna sloboda“ ustúpi slobode všetkých. „Slobodnejšia je tá spoločnosť — hovorí V. I. Lenin — v ktorej sa za rovnakých podmienok väčší počet ľudí podieľa na uvedomelej tvorivej činnosti, to znamená, že každému predstaviteľovi masy, každému občanovi musia byť dané také podmienky, aby sa mohol zúčastniť aj prerokovania štátnych zákonov, aj voľby svojich zástupcov, aj prevádzania štátnych zákonov.“ (10, s. 206)

Marx postavil do stredu svojho myslenia, svojej teórie nový pojem, pojem svojím obsahom bohatší, než v hociktorom predchádzajúcom projekte možno nájsť — pojem *celistvého človeka*. K celistvému človeku patrí sloboda ako jeden z najdôležitejších atribútov jeho života, ale najmä ako rozmer zmyslu jeho bytia. Marxova koncepcia celistvého človeka je projektom návratu človeka k sebe samému, t. j. k človeku spoločenskému, človeku ľudskému a k človeku, v ktorom individuálne nie je v rozpore s „obecným“. V *Manifeste komunistickej strany* Marx s Engelsom uvádzajú, že je to len „budúca“ spoločnosť, to znamená spoločnosť socialistická a komunistická, v ktorej „rozvoj jednotlivca je zaručený rozvojom všetkých a naopak“. Splynúť so spoločnosťou neznamená stratiť svoju individualitu, ale naopak, v „skutočnom spoločenstve“ je práve ono splynutie podmienkou realizácie slobody. Najmä preto, že človek nikdy nie je pasívnym výtvorom svojho prostredia, ale aktívne utvára, formuje, načrtáva a uplatňuje určitý charakter sociálneho prostredia, v ktorom žije (ako o tom hovorí napr. K. Marx v *Tézach o Feuerbachovi*). Nijaká deklarácia práv ešte nikomu slobodu nezaručila, pokiaľ nebola uplatňovaná mechanizmom sociálneho usporiadania a celkom určite nezaručí slobodu v spoločnosti, v ktorej je človek od-

delený od druhého človeka existujúcimi výrobnými vzťahmi, v ktorej „egoistický“ človek (lebo taký je človek súkromného vlastníctva) vidí svoj cieľ individuálne sa odtrhnúť od spoločnosti a zostať jej súčasťou len ako výrobca, ekonomický subjekt, využívajúci k svojej slobode ne-slobodu iných, čo zaručujú dokonca právne normy. Buržoázna sloboda je koncipovaná ako možnosť „nebyť“ v organizme sociálnej skutočnosti „jedným z mnohých“, je postavená negatívne. Naproti tomu skutočná sloboda znamená účasť na projektovaní, organizovaní a riadení „skutočného spoločenstva ľudí“, spočíva v možnosti zvoliť si cieľ i prostriedky jeho dosiahnutia so znalosťou vecí. „K slobode patrí nielen to — hovorí K. Marx — čím žijem, ale práve tak aj to, ako žijem.“ (6, s. 82) Sloboda preto nie je vnútorný stav, nie možnosť izolácie človeka, ani nie možnosť konať ľubovoľne. Podstatu meštiackej slobody vyjadruje Marx kriticky takto: „Sloboda je teda právo robiť všetko, čo neškodí druhému. Hranicu, v ktorej sa každý môže pohybovať bez toho, aby škodil druhému, určuje zákon tak, ako medzník určuje hranicu dvoch pozemkov. Ide o slobodu človeka ako izolovanej monády, ktorá sa uzavrela do seba . . . právo človeka na slobodu sa nezakladá na spojení človeka s človekom, ale naopak, na odlúčení človeka od človeka. Je to právo na toto odlúčenie, právo ohraničeného, na seba obmedzeného individua . . . Vedie každého človeka k tomu, aby v druhom človeku náchádzal nie uskutočnenie, ale naopak, hranicu svojej slobody.“ (11, s. 387—388)

Slobodu nemožno trieštiť na „slobodu slova“, „slobodu pohybu“, „slobodu tlače“ a pod., pretože kde niet skutočnej slobody, tam nemožno hovoriť ani o jej čiastkových určeníach. Presné definovanie okolností a podmienok, v ktorých sa uskutočňuje skutočná sloboda, podáva K. Marx v *Kapitáli*: „Riša slobody sa začína v skutočnosti až tam, kde sa prestáva pracovať pod tlakom núdze a vonkajšej účelnosti; leží teda podľa povahy veci mimo sféry vlastnej materiálnej výroby . . . V tejto oblasti môže sloboda spočívať iba v tom, že zospoločenštný človek, združený výrobcovia racionálne regulujú svoju výmenu látok s prírodou, podriaďujú ju svojej spoločnej kontrole namiesto toho, aby ich ako slepá sila ovládala a uskutočňujú ju s najmenším vynaložením síl a za takých podmienok, ktoré sú ich ľudskej povahe najdôstojnejšie a najprimeranejšie.“ (8, s. 373) Skutočná sloboda je tak podmienená existenciou *slobodnej práce*, slobodná práca je možná len v *slobodnej spoločnosti* a slobodná spoločnosť je spoločnosť bez vykorisťovania ľudskej práce. Sloboda a slobodná práca sú dve vzájomne sa podmieňujúce kategórie. V buržoáznej spoločnosti nie je slobodné ani individuum (k slobode jedného patrí, aby aj druhí boli slobodní), ani spoločnosť ako celok, ale jedine kapitál, ktorého „slobodu“ podmieňuje nesloboda tých, ktorí mu slúžia. A na tom nemôže nič zmeniť ani najdômyselnejšia propaganda buržoáznej slobody alebo slobôd.

Marxisticko-leninská filozofia nerieši problém slobody len *teoretic-*

ky, ale ukazuje aj smery *praktického* uskutočnenia slobody spoločnosti a jednotlivcov v nej. K jej dosiahnutiu je potrebné zmeniť *radikálne* celú sociálnu štruktúru, princípy, na ktorých boli založené všetky predsocialistické formácie. Počiatkom procesu postupného oslobodzovania človeka a jeho vstupu do „ríše slobody“ v plnom význame tohto slova je socialistická revolúcia. Tento proces však nie je ani samozrejмый, ani jednoduchý, súvisí s rozvojom výrobných síl, sústavným formovaním socialistického vedomia pracujúcich a so zdokonaľovaním štruktúry sociálneho organizmu a bude zavŕšený až v komunistickej spoločnosti. Až tu „objektívne cudzie sily, ktoré doteraz vládli nad dejinami — hovorí F. Engels — prejdú pod kontrolu ľudí; až od tejto chvíle začnú ľudia celkom vedome tvoriť svoje dejiny, až od tejto chvíle budú mať ľudmi aktivizované spoločenské príčiny v značnej miere aj účinky, ktoré chceli dosiahnuť; je to skok ľudstva z ríše nevyhnutnosti do ríše slobody“. (7, s. 237)

LITERATÚRA

1. HEGEL, G. W. F.: Dějiny filosofie I. ČSAV, Praha 1961.
2. MARX, K. — ENGELS, F.: Spisy 3. Praha 1962.
3. MARX, K. — ENGELS, F.: Nemecká ideológia. Bratislava 1961.
4. GOGSADZE, K.: Marxizmus-leninizmus, základ našej jednoty a ideového presvedčenia. In: Vedecký svetonázor. 1975, č. 4.
5. VOLKOV, G.: Minervina sova. Praha 1977.
6. MARX, K. — ENGELS, F.: Spisy 2. Praha 1961.
7. ENGELS, F.: Anti-Dühring. VPL, Bratislava 1962.
8. MARX, K.: Kapitál III/2. Bratislava 1958.
9. LENIN, V. I.: Spisy 2. Praha 1952.
10. LENIN, V. I.: Spisy 27. Praha 1954.
11. MARX, K. — ENGELS, F.: Spisy 1. Praha 1956.